

ABŞERON ŞƏRAİTİNDƏ BƏZİ ZİRİNC NÖVLƏRİNİN BÖYÜMƏ VƏ İNKİŞAFI

Salahova E.X.

AMEA Dendrologiya İnstitutu, Bakı, Mərdəkan, S.Yesenin 86
elnara.salaxova@rambler.ru

Tədqiqat işində Berberis L. cinsinə aid Berberis amurensis və B.coreana növlərinin Abşeronda 1-3-illik fərdlərinin böyümə və inkişafı, vegetasiya müddəti, intensiv böyümə dövrü təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: zirinc növləri, böyümə, inkişaf, vegetasiya dövrü, illik böy artımı

Giriş

Son dövrlərdə ölkədə aparılan yenidənqurma, abadlaşdırma işlərində park və bağlarda dekorativ bəzək bitkilərinə tələbat artmışdır. Yaşıllaşdırmada istifadə olunan bəzək bitkiləri dünyanın müxtəlif ölkələrindən və yerli floradan olmaqla, müxtəlif kompozisiyaların hazırlanmasında tətbiq edilir. Yaşıllaşdırmada istifadə edilən dekorativ bitkilər arasında Zirinc cinsinə aid növlər də xüsusi yer tutur.

Apardığımız tədqiqat işində *Berberis L. cinsinə aid Berberis amurensis və B.coreana* növlərinin Abşeronda 1-3-illik fərdlərinin böyümə və inkişafı təhlil edilmişdir.

Material və metodika.

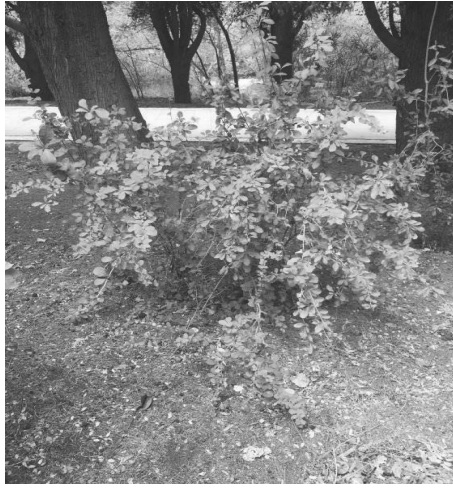
Təcrübə bazası kimi Dendrologiya İnstitutunun ərazisi seçilmişdir. Toxumların səpilməsi, alınan cücərtilərinin morfolojiyası İ.T.Vasilçenkonun[3], birinci vegetasiya ilində dinamik inkişafı, illik boy artımı A.A.Molçanov və V.V.Smironovun[4] metodikaları əsasında yerinə yetirilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Zirinckimilər fəsiləsi çiçəkli bitkilər şöbəsinə aiddir. Son ədəbiyyat məlumatlarına əsasən fəsiləyə 18 cins, 600-ə yaxın növ daxildir. Bunlar əsasən ağaclar, kollar və çoxillik ot bitkiləridir. Himalaydan Mərkəzi Amerikaya qədər, Orta Asiyada, Qafqazda, İranda, Mərkəzi Sibirdə geniş bir ərazini əhatə edir. Azərbaycanda 3 cinsinə rast gəlinir: *Nandina* Thunb., *Mahonia* Nutt., *Berberis* L. Fəsilənin ən böyük cinsi zirinedir [1,2].

***Berberis amurensis* Rupr. – Amur zirinci** 3,5 m hündürlükə az budaqlı koldur. Cavan budaqları çılpaq, sarımtıl, çox yivlidir, yaşlandıqca bozuntul rəng alır və üzəriqırıqlı qabıqla örtülür. Tikanları sarı, üçbölümlü, 2-3 sm uzunluğundadır, cavan budaqlarda 4-7 bölümlüdür. Yarpaqları sadə, dərili, iri, ellipsvari və ya tərs-yumurtavaridir. Uzunluğu 6-10 sm, eni 5 sm-ə qədərdir, kənarları xırda tikandişlidir. Yazda və yayda parlaq yaşıl, payızda qızılı-qırmızı və ya qırmızıdır. Uzun zoğlarda yarpaqları növbəli yerləşir, qısa zoğlarda dəstələrə yığılmışdır. Bu cür dəstələrin bünövrəsində 3-5 yerə bölünmüş, iri iynə şəklini dəyişmiş yarpaqlar hesab edilir. May ayında çiçəkləyir. Açıq sarı çiçəkləri xoş qoxuludur. Salxım çiçək qrupunda 10-25 çiçək olur, uzunluğu 10 sm-ə çatır. Çiçəkləmə müddəti 17-20 gündür. Meyvəsi sentyabr-oktyabr aylarında yetişir və uzun müddət ağacda qalır. Meyvələri parlaq-qırmızıdır, uzunluğu 1 sm-dir. 1-2 iri toxumları qırmızı ovalşəkillidir. Toxumlar, zoğlar, qələmlər və kök zoğları ilə asanlıqla çoxalır.

Quraqlığa, istiyə və soyuğa davamlıdır. Uzaq Şərqi və Şərqi Çində və Koreyada meşələrdə, dağ çaylarının sahillərində, daşlıq torpaqda bitir. Kolun gözəl formasına, iri yarpaqlarına, bol

Şək.1. *Berberis amurensis* Rupr.

Şək.2. *Berberis coreana* Palib..

çiçəkləməsinə və meyvəverməsinə görə tək və qrup əkinləri, canlı çəpərlər salınması üçün məsləhət görülür.

Meyvəsinin tərkibində alkaloid, berberin maddələri vardır. Yarpaqlarından hazırlananekstraktdan qaraciyərin, leyşmaniyoz, malyariya, öd kisəsi yollarının xroniki xəstəliklərində və qankəsici vasitə kimi istifadə edilir. Yeməlidir, ləti turş, dadlıdır.

***Berberis coreana* Palib. - Koreya zirinci** hündürlüyü 2 m olan koldur. Budaqları düz, tünd-qonur, qısa, tikanları sadədir, uzunluğu 1 sm-dir. Cavan budaqları yaşıl-qonurdur. Yarpaqları 3-4 sm uzunluğunda, 2-2,5 sm enindədir, çox möhkəm, yarımədrili, tərs yumurtasəkilli, bəzən uzunsov, küt uclu, kənarları xırda dişli, bir az qırıqlı, tünd-yaşıl rənglidir. Payızda qırmızı rəngdə olur. Mayın ortalarında sarı rəngli çiçəklər açır, çiçək salxımında 8-10 ədəd çiçək olur, çiçək salxımı budaqların ucuna qədər yerləşir. Meyvələri uzunsov-yumurtavaridir, 1 toxumlu, al-qırmızı, qonur çalarlıdır, uzun müddət budaqlarda qalır, sentyabr-oktyabr aylarında yetişir. Toxumlarla və bəzən yaşıl qələmlərlə çoxaldılır.

Koreyada təbii şəraitdə geniş əraziləri əhatə edir. Mədəni şəraitdə 70-ci illərdən Sankt-Peterburqda və Moskvada, Baltikyanı ölkələrdə becərilir. Həmin ərazilərdə qısa davamlıdır. Quraqlığa və qısa davamlıdır. Işıqlı yerlərdə bitməyə üstünlük verir, torpağa tələbkar deyil. Budanmanı yaxşı keçirir.

Çiçəkləmə və meyvəvermə dövründə çox gözəl olur. Qazon əkinlərində dekorativ qruplarda, canlı çəpərlər salınmasında çox effektivdir, yaşıllıqlarda istifadə üçün yararlıdır.

Abşeron şəraitində zirinc cinsinə aid *Berberis amurensis* və *B. coreana* növlərinin böyümə dinamikasının və illik boy artımının öyrənilməsinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Bu məqsədlə tədqiqat zamanı I-III illər, eyni zamanda sonrakı dövrdə tədqiq etdiyimiz zirinc növlərinin mövsümü böyüməsi, illik boy artımı araşdırılmışdır. Vegetasiya müddəti ərzində hər 10 gündən bir və eyni zamanda aylar üzrə bitkilərin hündürlüyü, çətrinin diametri ölçülmüşdür. 2-3-illik bitkilərdə vegetasiyanın sonunda kök boğazının diametri ölçülmüş və illik boy artımı hesablanmışdır. Ölçmələr hər növ üzrə 10 bitkidə aparılmışdır.

Aparadığımız tədqiqat zamanı birinci vegetasiya ilində tədqiq etdiyimiz zirinc növləri üzrə böyümə dinamikası öyrənilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi göstərdi ki, böyümə dinamikası və illik boy artımı eyni şəraitdə becərilən tinglərdə fərqli olmuşdur (cəđ. 1).

Ümumilikdə, zirinc növləri üçün I vegetasiya ilində zəif boy artımı xarakterikdir. Böyüməni 2 dövrə ayırmaq mümkündür: I dövrdə intensiv boy artımı may ayının II ongünlüyündən iyun ayınınsonuna qədər müşahidə edilir. Bu dövrdə havanın temperaturu və rütubət cürcütlərin normal böyüməsini təmin edir (28-30°C və 70-80%). Boy artımı vegetasiya dövründə olan ümumi artımın 60-70%-ni təşkil edir. İyul ayınınortalardan avqust ayının ortalarına qədər havanın

temperaturunuyüksək olması (36-38°C) 1-illik cücərtilərin inkişafını ləngidir. Avqust ayının ortalarından başlayaraq II

Cədvəl 1

Vegetasiya müddətində birillik bitkilərin böyümə dinamikası, sm

Növlər	Cücərtilərin görünməsi	Böyümə dinamikası						Böyümənin sonu	1-illik bitkinin hündürlüyü, sm	Vegetasiya müddəti, gün
		V	VI	VII	VIII	IX	X			
<i>Berberis amurensis</i>	15.04	3,5	4,5	1,0	3,5	1,0	0,5	10.10±3	14,0±1,5	175±3
<i>B. coreana</i>	22.04.	1,5	2,5	0,5	1,5	1,0	0,5	10.10±4	9,0±1,5	168±4

boyumə müşahidə edilir və növdən asılı olaraq oktyabrın I və ya II on günlüyünə qədər davam edir. I il *B. coreana* növündə (9,0±1,5 sm) *B. amurensis* (14,0±1,5 sm) növünə nisbətən az boy artımı müşahidə olunmuşdur. Vegetasiya müddəti 168-175- gün arasında dəyişir.

Cədvəl 2

Tədqiq olunan növlərin illər üzrə böyüməsi, sm

Növlər	I il		II il		III il	
	Hündürlük	Çətirin diametri	Hündürlük	Çətirin diametri	Hündürlük	Çətirin diametri
<i>Berberis amurensis</i>	14,0	3,5	17,0	5,5	25,0	7,5
<i>B. coreana</i>	9,0	1,8	14,0	5,4	20,0	6,5

Zirinc növlərində sonrakı II və III vegetasiya illərində hündürlük və çətirin diametri üzrə artım o qədər də yüksək olmur. Bu da onların təbii bitmə şəraitində kol olması ilə əlaqədardır. (cədv.2).

Əsas artım şaquli istiqamətdə hündürlüyə doğru qeyd edilmişdir, çətirin diametri üzrə artım o qədər də çox olmamışdır. III vegetasiya ilinin sonunda bu növlər üzrə hündürlük 20,0-25,0 sm arasında olmuşdur. *B. coreana*, tinglərinin isə 3 il ərzində zəif böyüməsi və illik boy artımının digər növlərə nisbətən az olması müşahidə edilmişdir. Zirinc növlərində hündürlük və çətirin diametri üzrə intensiv artım III ildən sonra müşahidə edilir.

4-illik bitkilər üzərində apardığımız müşahidələr və alınan nəticələr 3 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Beləliklə, apardığımız tədqiqatdan məlum oldu ki, -1-3-illik *Berberis amurensis* və *B. coreana* növlərində böyümə 2 dövrə ayrılır: I dövrdə intensiv boy artımı may ayının II on günlüyündə iyun ayının sonuna qədər, II boyumə avqust ayının ortalarından başlayaraq oktyabrın I və ya II on günlüyünə qədər davam edir, vegetasiya müddəti 168-175 gün arasında dəyişir;

4- illik zirinc növlərinin morfoloji göstəriciləri (orta rəqəmlə)

Cədvəl 3

Növlər	Hündürlüyü sm	Çətirin diametri sm	Gövdənin diametri sm	Yan budaqların	
				Sayı əd.	uzunluğu sm
<i>Berberis amurensis</i>	39,0±3,0	13,0±1,0	2,2	2	15,0-19,5
<i>B. coreana</i>	32,0±2,5	13,0±1,0	2,5	1	12,5-15,0

- tədqiq etdiyimiz növlərdə hündürlük və çətrinin diametri üzrə intensiv artım III ildən sonra müşahidə edilir. IV il bitkilərin hündürlüyü $39,0 \pm 3,0$ – $32,0 \pm 2,5$ sm arasında olmuşdur;
- zirincin meyvəverən yaşlı nüsxələrində yan budaqlarda maksimum illik boy artımı *Berberis amurensis* növündə müşahidə edilmişdir: $20,0 \pm 3,0$ sm, *B.coreana* növündə isə $18, \pm 2,5$ sm olmuşdur. Böyümə dövrü 60-70 gün arasında dəyişilir;
- vegetasiya mövsümündə budaqların illik boy artımı dövrünün qısa olması bitkilərin yeni mühit şəraitinə uyğunlaşmasının, qışı sərt olan ərazilərdə becərilməsinin mümkünlüyünün göstəricisidir.

Ədəbiyyat

1. **Məmmədov T.S.** Azərbaycanın ağac və kolları. Bakı:// Elm və təhsil, 2010, 467 s.
2. **Агамиров У.М.** Новые древесные породы для озеленения Апшерона. Баку// Изд-во Элм. 1977, 117 с.
3. **Васильченко И.Т.** Всходы деревьев и кустарников. Определитель.- М.- Л.: //АН СССР, 1960, 301 с.
4. **Молчанов А.А., Смирнов В.В.** Методика изучения прироста древесных растений. М. // Наука, 1967, 95 с.

Салахова Э.Х.

РОСТ И РАЗВИТИЕ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ БАРБАРИСА В УСЛОВИЯХ АБШЕРОНА

В статье анализируется рост и развитие, вегетационный период, интенсивный период роста 1-3 летних видов *Berberis amurensis* и *Berberis coreana* из рода *Berberis* L. в условиях Абшерона.

Ключевые слова: виды барбариса, рост, развитие, вегетационный период, ежегодный прирост

Salakhova E.X.

GROWTH AND DEVELOPMENT OF SOME *BERBERIS* IN CONDITIONS OF ABSHERON

The article analyzes the growth and development, the growing season, the intensive growth period of 1–3 years of *Berberis amurensis* and *Berberis coreana*, which belong to the genus *Berberis* L. in the condition of Absheron.

Keywords: species of barbaris, growth, development, vegetative season, annual height development

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 8.XI.2018